



From Reading to Summary Writing in Secondary School Turkish Lessons

Şükran DİLİDÜZGÜN*

ABSTRACT. Summary writing requires understanding of texts. One of the strategies to understand texts is to determine important parts constituting content and schematic structures peculiar to genres which form the content of the summary. Therefore, summary writing begins with comprehension and continues with studies for perception and application of the content and structure of summaries. In this research genre-based reading and summary writing activities in Turkish lessons were classified and evaluated in the sample of 5. Grade Turkish Textbook. A questionnaire was also applied to 36 teachers on the aims of writing summaries, types and frequency of summary writing activities&strategies, effective summary activities and sufficiency of summary activities. Summary writing activities were also determined in state and private schools.

Keywords: Summary writing skill, genre-based reading, summary writing activities.

* Assist. Prof. Dr., İstanbul University, Hasan Ali Yücel Education Faculty, Turkish Language Teaching Department, İstanbul, Turkey. E-mail: sdilid@yahoo.com

SUMMARY

Purpose and Significance: Summary writing is a hard work because the content of a text is expressed intensively in a different form. This requires cognitive processes thorough which some knowledge in the text is deleted, generalized or constructed to reach macrostructures of texts. . Being able to reach macrostructures helps to see facts and criticise events, so summary writing should be an important activity in Turkish lessons. One of the strategies of summarizing is to determine important parts constituing content and schematic structures peculiar to genres. Therefore, summary writing should begin with comprehension studies and continue with the studies for perception and application of the content and structure of summaries. Nevertheless, summary writing is not regarded as one of the main activities in Turkish lessons and is mostly neglected. The lack of time may be regarded as one reason since students have much work to do; however it is thought and also the findings of the research show that there are not enough comprehension activities which help students to determine the structure of the texts and to internalize the content and structure of summaries. This idea has been an initiating force in the current study which aims to evaluate Turkish lessons from this point of view and proposing some activities to guide studies to develop summary writing skills of the students.

Method: In this qualitative research genre-based reading and summary writing activities in Turkish lessons were classified and evaluated in the sample of 5. Grade Turkish Language Teaching Textbook using documentary analysis. Furthermore, a questionnaire with mostly open-ended question was also applied to 36 secondary school teachers, 18 from state and 18 from private schools, to take their opinions about the aims of summary writing, types and frequency of summary writing activities, summary writing strategies, effective summary writing activities and sufficiency of summary writing activities.

Results: It was found that similar comprehension questions were asked for different genres, and the content and schematic structures of genres were not analyzed to find out the important parts of the texts. Students were only asked to find important parts of the texts and to make summaries using some words like ‘shortly’, ‘thus’, and ‘at last’. There were not any activities to analyze, to perceive and to apply the structure and content of summary texts.

Discussion and Conclusions: Summary writing skill is not developed without activities dividing texts into meaningful parts and relating events and facts to make generalizations and stating them in a different way. Therefore, genre-based reading activities and summary writing studies in perception and application manner should find their places in Turkish language teaching process.



Ortaokul Türkçe Derslerinde Oku(ma)dan Özet Yaz(ma)ya

Şükran DİLİDÜZGÜN*

ÖZ. Özet yazma metni anlamayı gerektirir. Metni anlamak için geliştirilen okuma stratejilerinden biri de özet metinlerin içeriğini oluşturucu nitelikte metin türlerinin içeriksel ve işlevsel bölümlerini belirlemektir. Bu nedenle, özet yazma çalışmaları metinlerin yapısal özelliklerini ortaya çıkaran okuma-anlama çalışmaları ile başlamalı ve özet metinlerinin biçim ve içeriğini algılama ve uygulama çalışmalarıyla devam etmelidir. Bu araştırmada, böyle bir özet çıkarma eğitiminin Türkçe derslerinde ne kadar uygulandığını saptamak amacıyla, okuma-anlama sürecinde türe dayalı okuma ve özet çıkarma çalışmaları, örneklem olarak alınan 5. sınıf Türkçe ders kitabında sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca 36 Türkçe öğretmenine ulaşılarak Türkçe derslerinde özet çıkarmanın amacı, özet çalışmaları ve sıklığı, uygulanan stratejiler, önerilen özet çalışmaları ve özet çalışmalarının yeterliliğini sorgulayan bir anket uygulanmıştır. Devlet okullarında ve özel okullarda özet çalışmalarının türü ve kapsamı da belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Özet yazma becerisi, metin türüne dayalı okuma, özet çıkarma çalışmaları.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: sdilid@yahoo.com

GİRİŞ

Özet, geleneksel olarak, metnin, ayrıntılarının atılıp anlamı oluşturan önemli noktaların belirtildiği yazılı ya da sözlü olarak kısa anlatımı şeklinde tanımlanabilir (Dilidüzgün, 2010). Genel amacı, metni okumamış olanlara, öznel yorumlar katmadan ve temel anlamında hiçbir boşluk kalmayacak şekilde, Blanchard ve Root (2003)'un ifadesiyle, yazarın yazdığı şeyleri yoğunlaştırarak doğru aktarabilmektir. Özet, metni yeniden yazmadır; yani biçim olarak özgün, içerik olarak asıl metne bağlı bir anlatım biçimidir (Günay, 2003). Özet metni giriş, gelişme ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Özetin bu bölümlerinde asıl metnin hangi bilgilerinin olması gerektiği önemlidir. Diğer yandan özet çıkarırken “içeriği” metin sağlar ve başkalarının düşüncelerinin sınırları içinde yazma insanın kendi metnini oluşturmaktan daha zordur (Byrne, 1988; Akyol, 2006).

Özet metinlerde yer alan temel noktalar ‘üst-birimler’, bu metinlerdeki önermelerin anlaşılma koşulunu oluşturmadığı için dışarıda bırakılan birimler de ‘alt-birimler’ olarak adlandırılmaktadır (Yağcıoğlu, 1998). Fakat bu, metni oluşturan bazı bölümlerin önemli bazılarının önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir; yani metin içinde önemli görülen tümceler ya da sözcük gruplarının birbirine eklenmesiyle ve bazı bölümlerin atılmasıyla özet oluşturulamaz. Metnin büyük ölçekli önermelerini içeren, diğer bir deyişle metnin genel anlamını tam olarak yansıtan bir özet yazmak için metin içinde konu ile ilişkisi olmayan önermelerin atılması, benzer olayların genellenmesi ve verilen olay ve kavramlardan yola çıkılarak bunların oluşturdukları bilgileri daha yoğun olarak içinde bulunduran yeni yapıların kurulması gerekmektedir. Renkama (2004) okuyucuların özetleri nasıl çıkardığının söylemin/içeriğin çekirdeğine ya da söylemin ana düşüncesine neyin ait olup neyin olmadığını netleştiren, büyük ölçekli yapı olarak adlandırılan bir anlam yapısı olduğunu varsayarak açıklanabileceğini söylemektedir. Kısaca, özet yazarken silme, genelleme ve kurma işlemlerinin oluşturduğu büyük ölçekli kurallar işletilmek zorundadır ve bu kuralların işletilmesi de metnin anlam yapısını çıkarmak için metindeki kavramları/olayları ayırıştırma, ilişkilendirme, sınıflandırma ve sıralamayı sağlayan bilişsel süreçleri gerektirir.

Özet metinler yoğundur, ancak özet metinleri oluştururken düşünceler de yoğunlaşır. Bu işlemleri gerçekleştirmenin tek koşulu ise metni doğru anlamaktır, bunun için “okuyucunun metni anlayıp anlamadığı ile ilgili en iyi sınavı biçimi de özetlemedir” (Günay, 2003). Metni doğru anlayıp özetini çıkarabilmek okuma stratejilerini işletmeyi gerektirir. Bunlardan biri, metni anlamlı ve işlevsel bölümlere ayırmaktır. Her metin türü farklı işlevsel yapılara sahiptir ve metin türlerinin içeriksel ve biçimsel yapı özelliklerini

tanımak metni kısa zamanda doğru anlamayı ve özetini çıkarmayı kolaylaştırır.

Metin Türlerine Dayalı Okuma

Bir metin aşamalı bir şekilde temel bileşenlerine ayrılarak hiyerarşik bir şekilde her üst düzey alt düzeyden daha yoğun olacak şekilde kısaltılabilir ve metnin içeriksel bağlamda genel anlamına yani büyük ölçekli yapısına ulaşılır. En üst düzey büyük ölçekli yapı, başlıkla ifade edilebilir. Metin tabanı metnin anlamını bütün ayrıntılarıyla gösterirken büyük ölçekli yapı metnin temel noktaları ile ilgilidir; fakat o da anahtar sözcüklerin ya da en önemli noktaların sıralanması değil, kendi başına tutarlı bir bütünlüktür (Dijk ve Kintch, 1983). Diğer bir deyişle, özet çıkarmak için anahtar sözcükleri belirlemek kadar bunları birbirleriyle ilişkilendirmek de önemlidir, çünkü anahtar sözcükler aynı zamanda metnin temel bileşenlerinin odak noktalarıdır.

Metnin temel bileşenleri metnin büyük ölçekli yapısını da kapsayan içerik şemasını oluşturur. Bir öyküde bir problem ortaya çıkar, kahraman buna tepki gösterir, çözüm bulunur ve ders çıkarılır; bir makalede ise bir düşünce ortaya atılır ve bu düşünceyi kanıtlayıcı açıklamalara, örneklere, alıntılara vs. yer verilir, okuyucu kanıtların doğruluğunu/inanırlığını sorgular; denemede okuyucu yazarın dil kullanımını çözümlerini anlamaya, eleştirmeye çalışır, kanıt aramaz; kısacası okuyucunun metinden beklentisini, metne yaklaşımını, okurken hangi stratejileri benimseyeceğini ve özet metninde hangi bilgilerin bulunması gerektiğini metin türü belirler. Okurken metnin içerik şemasını belirlemek temel noktaların belirlenmesi anlamına gelmektedir ki bu temel noktalar da özet metinlerde bulunması gereken üst-birimlerdir. Ayrıca üst yapı denilen, büyük ölçekli yapılara özgü özel tür uzlaşımşal şemalar vardır. Büyük ölçekli yapılar üstyapı kategorilerinin anlamsal içeriklerini oluşturmaktadırlar. Öyküler anlatı şeması, kanıtlayıcı metinler ise kanıtlayıcı şemalarla çözümlenebilir. Metin türlerine özgü üstyapı kategorilerinin farkındalığı okuma-anlamayı, hatırlamayı ve üretmeyi kolaylaştırır. Metinleri çözümlenme çalışmalarında saptanması gereken ana düşünce, anahtar sözcükler ve temel düşünceler/olaylar özet metinlerinin içeriğini oluşturduğundan iki eylem (okuma ve özetleme) arasında paralellik ve işbirliği vardır.

Okurken olduğu kadar özet çıkarırken de metin türünün dikkate alınması gerektiğini Uzun-Subaşı (2003), “anlatısallık taşıyan metinler özetlenirken olay sırası gözetilirken bilgilendirici metinlerde ya da açıklayıcı denemede metnin çatısını kuran önermelerin yer alması önemlidir,” saptamalarıyla belirtmiştir. Geçmiş zaman ve şimdiki zamanın hikâyesi

anlatı metnlerinin karakteristiğini oluşturmaktadır. Bu zamanlardan birincisi, olayı bütünlüğü içinde anlatarak ön plana yerleştirir, oysa ikincisi, betimlemeler gibi ikincil durumları anlatır ve bunlar özet metinlerinde yer almayabilir. Hikâye okurken ‘hikâye haritaları’ çıkarmak hikâyenin bileşenlerini belirleyerek özetlemeye yardımcı olur. Akyol (2009) da, bilgi iletici metinleri okuma yöntemlerinden biri olarak taslak oluşturma yöntemini göstermiştir. Bu yöntemde başlık yazıldıktan sonra paragrafların ana fikirleri ve alt konuları belirlenerek metin şemalaştırılmaktadır ve bu şemalar özet metinler için kaynak oluşturmaktadırlar. Okuma-anlama çalışmaları özet metinlerin içeriğini belirlemede yardımcı olurken öğrencilere özet çıkarma becerisini geliştirici çalışmalar da yaptırmak gerekmektedir.

Özet Çıkarma Çalışmaları

Özet çıkarma, sunuluş ve uygulanış biçimi açısından belirgin bir amaç olmadan öğrencilerin not tutması ve özet yazmalarını isteme gibi mekanik olarak uygulanan işlemlerle gerçekleştirildiğinden Byrne'nın (1988) deyimiyle “yapay bir sınıf etkinliği” olarak görülmektedir. Öğrencilerin özet çıkarmak için amaçları olmalı ve bu amaçlar anlamlı etkinliklerle gerçekleştirilmelidir. Örneğin; bir anlatı metnini okuma etkinliklerinde öğrenciler kahramanın gerçekleştirdiği temel olaylardan eksik olanları bulabilirler/verilen olayları sıralayabilirler ya da bir metin için verilen farklı özetlerin hangisinin metni en iyi özetlediği tartışılarak, özet metinlerinde hangi bilgilerin bulunup bulunmayacağı saptanabilir. Her özet çalışmasının yukarıda benimsenen özet çıkarma eğitimi bağlamında metinleri/metin yapısını algılama ya da özet metinleri yazma aşamalarına yönelik bir amacı olmalıdır.

Özet çalışmaları önce algılama boyutunda sunulmalıdır:

Algılama aşamasında öğrencilere önce özet metinlerin içerik ve biçim yapılarının nasıl olduğunu anlamaları için özet metinleri asıl metinlerle karşılaştırabilecekleri/ilışkilendirebilecekleri etkinlikler sunulabilir. Özet çıkarma öğretilmesi gereken bir beceri olduğu için tüm bir metnin özeti çıkarılmadan önce küçük görevler yerine getirilebilir, örneğin; bir makale verilir ve bazı kısımları eksik verilmiş özeti tamamlanması istenebilir. Özeti asıl metnin ana düşüncesini tam olarak yansıtmayı yansıtmadığını belirleyici çalışmalar yapılabilir. Bir makale için yazılmış dört özette hangisinin en iyi olduğu sorulup iyi olmayanlarda ne gibi hatalar yapıldığı belirlenmeye çalışılabilir. Aynı metnin farklı boyutlardaki özeti

karşılaştırılarak her birinde temel düşüncelerin ne oranda yer aldığı ve özetlerin uzunluklarının hem içeriği hem de nasıl anlatıldığını etkileyebileceği sorgulanabilir. Yazar açısından bilginin önemli olduğunu gösteren ipuçları- giriş cümleleri, başlıklar, özet ifadeler, italik/siyahlaştırılmış yazılımlar ve altı çizili yazılımlar- öğrencilere tanıtılabilir.

Özet çalışmaları daha sonra uygulama boyutuyla yer almalıdır:

Özetleme eylemi, öğrenciden hemen üretim beklendiği bir eylem değil, adım adım öğretilmesi gereken bir beceridir. Carnine ve arkadaşları özet çıkarma etkinliklerinde önce bir kahramanın, daha sonra iki kahramanın yer aldığı, en sonunda da önemli ve önemsiz cümle/kelimelerin birbirinden ayırt edildiği çalışmaları aşamalı olarak önermişlerdir (Akt. Akyol, 2006). Uygulama boyutunda öğrencilerin okudukları kitapların bölümlerini özetlemeleri istenebilir, bir konuşmacının söylediklerini temel alan bir duyuru yazmak da iletişimsel amaç taşıyan anlamlı bir görevdir. Farklı bir çalışma için ise öğrenciler ikiye bölünebilir ve bir kasaba ya da bir kaza hakkında aynı, ama detayları farklı iki rapor dinledikten sonra özetlerini yazıp birbirlerinin metinlerindeki benzerlikleri/farklılıkları karşılaştırabilirler. Okudukları metinleri canlandırmak da öğrenciler için özetleme yapmanın pratik bir uygulamasıdır. Diğer bir çalışmada da önce öğrencilerden satmak istedikleri bir mülk için kapsamlı bir betimleme yazmaları istenebilir, daha sonra da yazdıkları bilgileri arkadaşlarına dağıtacakları bir reklam broşüründeki sınırlı yerde düzenlemeleri istenir, böylece öğrenciler kendi yazdıkları metnin özetini anlamlı bir görev niteliğinde çıkarmış olacaklardır. Öğrenciler özet çıkarmayı öğrendiklerinin farkına varmadan çeşitli etkinlikler gerçekleştireceklerdir. Başka bir etkinlikte de öğrencilere haber metinleri, kitap/film eleştirisi gibi metinler verilebilir ya da yazdırılabilir, daha sonra da bunları diyagram şeklinde formatı belirlenmiş bir gazete sayfasına sığdıracak şekilde düzenlemeleri istenebilir, yazıları bu sayfaya sığdırmak durumundadırlar, böylece hem yazdıklarını nereye koyacaklarını düşünmek hem de genişletme/kısaltma gerektiren değişiklikler yapmak zorunda kalacaklardır.

Blanchard ve Root (2004) da, yazma öncesi, yazma sırası ve gözden geçirme ve düzeltme aşamalarında süreç odaklı yazma bağlamında özet çalışmaları önermişlerdir. Onların çalışmalarında yazma öncesinde; genel anlamı belirlemek için önce makale okunur, temel anlam yazılır ve önemli noktalar not edilir. Yazma sırasında; taslak özet yazılır ve ne, nerede, ne zaman, kim ve niçin sorularına cevaplar aranır. En son, gözden geçirme ve düzeltme aşamasında ise öğrenciler önce birbirlerinin özetlerini deşışerek řu

ölçütler bağlamında değerlendirirler: Özet, makalenin adı ve temel düşüncesini içeren bir tümce ile başlıyor mu; temel noktaları içeriyor mu; özet yazarı küçük detaylar ya da öznel yorumlar hakkında dikkatli mi; özet, yazarın sonucunu özetleyen bir tümce ile bitiyor mu? Daha sonra özetlerini kendi kendilerine gözden geçirirler ve en sonunda da dilbilgisi, noktalama, büyük harf ve sözcüklerin doğru yazımı konusunda düzeltirler.

YÖNTEM

Türkçe öğretmenleriyle yapılan görüşmeler sonucu öğrencilerin özet çıkarırken genelde metinde önemli gördükleri tümcelerin altını çizip bunları ard arda sıraladıkları, özet metinlerinde detaylara çok yer verdikleri ya da metnin bir bölümünü ayrıntıları ile yazıp diğer bölümlerindeki önemli noktalara yer vermedikleri, öğretmenlerin bazılarının sınıf içinde hiç özet çalışması yapmadıkları ya da çok az yaptıkları ve özet yazma için öğrencilerin çok istekli olmadıkları saptanmıştır. Metnin bütününe görebilmeyi, eleştirel bakışı geliştirmeyi, öğrenmeyi ve hatırlamayı geliştirmek için özet çıkarma vazgeçilmez bir beceridir. Bu beceri Türkçe derslerinde atlanmaması, özellikle geliştirilmesi gereken bir beceridir. Öğrencilerin özet çıkarma becerisini geliştirmek ve bu konudaki aksaklıkları gidermek amacıyla gerekli çalışmaların yapılabilmesi için önce Türkçe ders kitaplarında ve sınıf-içi çalışmalarda bu bağlamda var olan materyalin ve yöntemlerin betimlenmesi gerekmektedir. Bu çalışma, özet çıkarma becerisini geliştirme bileşenlerini metin türlerinin içeriksel ve işlevsel bölümlerini belirlemeye dayalı okuma-anlama çalışmaları ve aşamalı bir şekilde algılamadan uygulamaya uzanan özet çıkarma çalışmaları olarak benimsenmektedir. Türkçe derslerinde okuma-anlama sürecindeki etkinlikleri özet çıkarmaya hazırlık bağlamında değerlendirmek ve özet çıkarma etkinliklerinin biçimini ve içeriğini saptayarak öğrencilerin özet çıkarma yetisini geliştirme yeterliliklerini sorgulamak bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Nitel araştırmanın benimsendiği çalışmanın verileri, araştırmanın amacı bağlamında, Türkçe ders kitaplarının metin türlerine yönelik okuma-anlama sürecindeki etkinlikleri ile metin türlerine yönelik özet çıkarma etkinliklerinin incelenmesi ve Türkçe derslerinde yapılan özet çalışmalarının amacı ve içeriği hakkında öğretmen görüşlerinin alınması ile toplanmıştır. Betimsel analiz yöntemi uygulanarak, öncelikle örneklem olarak alınan İlköğretim Türkçe 5 Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda (Alacalı, 2012) bilgilendirici ve öyküleyici metinler üzerine hazırlanan metin yapısı/ içeriğini belirlemeye yönelik okuma-anlama etkinlikleri ve özet çıkarma etkinlikleri metin türüne dayalı olarak sınıflandırılmış, karşılaştırılmış ve

frekansları bulunmuştur. Aynı zamanda 18 farklı devlet okulundan 18 ve 12 farklı özel okuldan 18 olmak üzere toplam 30 okuldan 36 ortaokul Türkçe öğretmenine bireysel olarak ulaşılarak Türkçe derslerinde özet çıkarmanın amacı, özet çalışmaları ve sıklığı, uygulanan stratejiler, önerilen özet çalışmaları ve özet çalışmalarının yeterliliğini sorgulayan 8 adet açık-uçlu ve 2 adet 5'li likert tipi sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır (Ek 1). Türkçe öğretiminde metin türü odaklı, metin yapısını çözümleyici ve büyük ölçekli yapıları belirleyici okuma çalışmalarını; özet metinlerinin yapısını ve içeriğini belirleyici çalışmaları ve özet yazma çalışmalarını değerlendirmeyi temel alan anket; aynı zamanda öğretmenlerin özet çıkarmanın amacı ve önemi üzerindeki farkındalıklarını, özet metinlerinin yapısı/özet çıkarma çalışmaları hakkındaki bilgilerini ve birikimlerini (önemli bilgileri çıkarma stratejileri, metin türüne yönelik stratejiler, örnek özetler sunma, özet metinlerin biçimi ve içeriği hakkında bilgilendirme) ve ders kitaplarını özet çıkarma becerisini geliştirme bağlamında değerlendirmelerini saptayıcı sorulardan oluşturulmuştur. Öğretmenlerin ankete verdikleri cevaplar ortak başlıklar altında maddelendirilmiş ve yüzdeleri hesaplanmıştır. Ayrıca devlet okullarında ve özel okullarda çalışan öğretmenlerin Türkçe derslerinde özet çıkarma çalışmalarının yeterliliği ve özet çıkarma becerisinin kazandırılması konusundaki görüşleri grafiklerle belirtilmiştir.

BULGULAR

Türkçe Ders Kitabında Okuma-Anlama ve Özet Çıkarma Etkinlikleri

Araştırma için incelenen 5. sınıf Türkçe Ders Kitabında her biri 6 metinden oluşan 8 tema vardır. Her tema altında bir bilgilendirici, bir öyküleyici ve bir de şiirden oluşan üç okuma metni, bilgilendirici ya da öyküleyici bir dinleme metni ve iki de serbest okuma metni yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. 5. sınıf Türkçe ders kitabında metin türleri ve sayıları

Bir temadaki metinler			Top./Tema say./G. Top.			
Okuma Metinleri	Dinleme metinleri	Ser. Ok.				
Bilgilen. 1 Öykü 1 Şiir1	Öykü/Bilgilen. 1	2	6	8	48	

Araştırmada üzerlerine etkinlik oluşturulan tüm metinler dâhilinde 10 öyküleyici ve 10 bilgilendirici metin üzerine yapılan etkinlikler incelenmiştir. Öyküleyici metinlerin ikisinin düzenlendiği, dördünün kısaltıldığı ve üçünün kısaltılarak düzenlendiği; bilgilendirici metinlerin de beşinin düzenlendiği, birinin kısaltıldığı ikisinin kısaltılarak düzenlendiği, ikisinin de kitap için yazıldığı belirtilmektedir (Tablo 2). Metinlerin kısaltılıp, düzenlenmesi özet çıkarmada metnin temel anlamlarını çıkarmayı zorlaştırmaktadır.

Tablo 2. Araştırmada kullanılan metinlerin nitelikleri

Metin Türü	Düzen. /	Kıs. /	Düzen.&Kıs. /	Normal /	Kitap için	Toplam
Öyküleyici	2	4	3	1	0	10
Bilgilendirici	5	1	2	0	2	10

Ders kitabının kuramsal açıklamalarında okuma bölümünde belirtilen metin türünü dikkate alarak okuma yöntemi metin türünün okuma yöntemi üzerinde etkili olduğu görüşünün kabul edildiğini göstermektedir, ancak bu görüş Türkçe ders kitabında şiirde ana duyguya, hikâyeye ve tiyatro oyunlarında konuşmalara uygun ve tonlamayla okuma, şiir, masal, tekerleme vb. türleri tekniklerine uygun okuma ile sınırlandırılmıştır (Alacalı, 2012). Metinlerde önemli görülen yerleri görselleştirme, zihin ve kavram haritaları yaparak okumadan da söz edilmektedir. Kuramsal olarak okurken metnin anlamını çıkarmaya, doğal olarak da özetini çıkarmaya yatırım yapıldığı görülmektedir, ancak önemli olan bunların uygulamaya ne kadar yansıtılabildiğidir. Özetleme yalnızca yazma yöntemi olarak belirlenmiştir. Okuma becerileri gözlem formunda da metin yapısı ile ilgili bir beceri bulunmamaktadır. Bu düşünce doğrultusunda da okuma-anlama çalışmalarında öğrencilere metnin ana düşüncesinin, konusunun, olay ve kahramanlarının sorulduğu; öğrencilerin metnin içeriksel ve üstyapısal özelliklerini çözümlyerek özet çıkarabileceği giridiye ulaşmasının hedeflenmediği görülmektedir.

Ders kitabında uygulama olarak okuma-anlama süreci etkinlikleri ve özet çıkarma çalışmaları bilgilendirici ve öyküleyici metin türleri bağlamında incelendiğinde ise aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır.

Tablo 3. 5. sınıf Türkçe ders kitabında metin türlerine yönelik okuma-anlama sürecindeki etkinlikler

Bilgilendirici Metin	f	Öyküleyici Metin	f
1. Öğrencilerin dinleyecekleri/okuyacakları metnin türünü belirterek tür, yöntem ve teknik belirlemelerinde yardımcı olma.	10	1. Öğrencilerin dinleyecekleri/okuyacakları metin türü hakkında bilgi vererek yöntem ve teknikleri belirlemede yardımcı olma.	10
2. Okuma/dinleme sırasında geçen önemli, ilginç yerleri bulma, not etme, altını çizme.	6	2. Okumada/dinlemede önemli yerleri belirleme, altını çizme.	2
3. Metin sorularını yanıtlama.	2	3. 5N, 1 K sorularını yanıtlama	6
4. Dinledikleri/Okudukları konuya ilişkin sorular düzenleyip yanıtlama.	3	4. Metinle ilgili 5 N, 1 K soruları hazırlama.	1
5. Metnin konusunu, ana düşüncesini, yardımcı düşünceleri ve destekleyici ayrıntılarını bulma.	3	5. Konuyu, ana düşüncüyü, yardımcı düşünceleri ve destekleyici ayrıntıları bulma	6
6. “ama, fakat, ancak” gibi farklı düşünmeye yönlendiren, “daha iyi, en iyisi, özellikle” gibi önem belirten, “yani” gibi özetleyen/açıklayan, sonuç bildiren, “genellikle” gibi genel ve özel durumları belirten ifadelere dikkat ederek okumalarını hatırlatma.	5	6. Okurken “bu yüzden” gibi neden-sonuç ilişkileri kuran, “ama, fakat” gibi farklı düşünmeye yönlendiren, “genellikle” ve “sık sık” gibi genel durumları bildiren, “daha çok” gibi önem belirten ifadeleri dikkate alarak okumalarını sağlama.	3
7. Metindeki varlıkların benzer ve farklı yönlerini belirleme ya da özelliklerini sıralama.	2	7. Hikâye haritasını (Ana ve yardımcı karakterler, olay, yer ve zaman) doldurma.	2
8. Bağlaçlarla verilen neden sonuç tümcelerini eşleştirme ya da neden-sonuç ilişkisi kuracak şekilde tümceleri metinden tamamlama.	2	8. Kahramanın sorun ve çözümünü belirleme, çözüm önerme.	3
9. Metinde söz edilen sorunları ve nedenlerini balık kılıçığında görselleştirerek çözüm önerileri geliştirme.	1	9. Öyküdeki karakterlerin karşılaştığı sorunları tabloya yazma.	1
		10. Verilen tümcelerin metnin hangi bölümüne (giriş, gelişme, sonuç) ait olduğunu bulma.	2

Ders kitabında okuma anlama etkinliklerinin büyük bir bölümünde metin türü gözetilmeden aynı etkinliklerin gerçekleştirildiği görülmektedir (Tablo 3). Zihinsel hazırlık aşamasında okuyacakları her metin için öğrencilere metin türü belirtilerek uygun tür, yöntem ve teknik belirlemeleri önerilmiştir (öğretilmemiştir). Önemli yerleri belirleme, altını çizme bir diğer ortak etkinliktir. Bilgilendirici metinlerde metin soruları yanıtlanırken/hazırlanırken, öyküleyici metinlerde 5 N 1K soruları yanıtlanmakta bir kere de öğrenciye hazırlanmaktadır. Behiç Ak (2012), “Yazınsal metinlerin okunmasında soruların büyükler tarafından değil, çocuk tarafından sorulması gerektiğini” belirtmektedir. Aynı zamanda

sadece 5N 1K sorularının yanıtlanması konu olarak kullanılan olayın ana düşüncenin önüne geçmesine neden olmaktadır. Metnin konusunu, ana düşüncesini, yardımcı düşünceleri ve destekleyici ayrıntılarını bulma soruları her iki metin türü için de sorulmaktadır. Oysa destekleyici ve yardımcı düşünceler bilgilendirici metinlere özgüdür. Ayrıca her iki metin türünde de öğrencilere “ama, fakat, ancak” gibi farklı düşünmeye yönlendiren, “daha çok” gibi önem belirten, “yani” gibi özetleyen/açıklayan, sonuç bildiren, “genellikle, sık sık” gibi genel durumları belirten ifadelerle dikkat ederek okumaları hatırlatılmıştır.

Metin türü gözetilerek yapılan az sayıdaki etkinlikler ise şöyle sıralanabilir: Bilgilendirici metinlerde varlıkların benzer/farklı yönlerini belirleme/sıralama, neden-sonuç tümcelerini eşleştirme/tamamlama, sorunları/nedenleri balık kılıçığında görselleştirme; öyküleyici metinlerde hikâye haritasını doldurma, kahramanın sorun ve çözümünü belirleme, karakterlerin sorunlarını tabloya yazma, tümceler metnin hangi bölümüne ait olduğunu bulma. Hikaye haritası yapmak demek özet metin çıkarma anlamına gelmemektedir; çünkü bir öyküde hikaye haritasında olay bölümü anlatılırken eylem yerine “Evde su olmadığı için annenin çektiği sıkıntının musluklu bir su bidonuyla giderilmesi, annenin bu yenilik karşısında duyduğu mutluluk” gibi sözcük grupları kullanılmaktadır.

Tablo 4. 5. sınıf Türkçe ders kitabında metin türlerine yönelik özet çıkarma

Bilgilendirici Metin	f	Öyküleyici Metin	f
1. Dinlediği/okuduğu metni kısaca özetleme.	2	1. Dinlediği/okuduğu metni özetleme.	3
2. Metnin ana/yardımcı düşüncesini ve destekleyicileri vurgulayarak özetleme.	1	2. 5N 1K öğelerini vurgulayarak özetleme.	3
3. Uygun başlık/alt başlık seçme ve tanımlama yaparak, özeti önem belirten ‘özellikle, başlıca, en iyisi’ gibi sözlerle bitirerek, özetleyen ve sonuç bildiren “özetle, böylece, kısacası, sonuç olarak, sonunda” gibi ifadeler kullanarak özetleme	2	3. Metnin giriş gelişme ve sonuç bölümlerini belirterek olayları oluş sırasına göre “sonuç olarak, böylece, son olarak, sonucunda vb.” kullanarak özetleme.	4
4. Metinde anlatılanları akış haritasından yararlanarak özetleme.	1	4. Okuduklarında geçen varlıkları ve olayları ya da bitkileri sınıflandırma.	3
5. Anlattıkları bir konuyu özetleyerek yazma.	2		

Tablo 4’te belirtilen özet çıkarma etkinliklerinde ise öğrencilerin, her iki metin türünde de okuduklarını özetlemeleri ve “sonuç olarak, böylece, özetle” gibi sözcükleri kullanmaları istenmiştir. Öyküleyici metinlerin 5N

1K, bilgilendirici metinlerin ise ana düşünce ve destekleyiciler bağlamında özetinin çıkarılması istenmektedir. Öyküyü giriş, gelişme ve sonuç bölümlerine göre özetlemeleri istenmektedir; bu, düşünce yazılarında olabilir. Bilgilendirici metinlerde bir adet akış haritasından yararlanarak özet çıkarma çalışması yer alırken öykülendirici metinlerde 3 etkinlikte metinde geçen varlıkların/olayların sınıflandırılması söylenmektedir. Ayrıca özet çıkarma öğretilmeden çeşitli kaynaklardan bir konu hakkında özet çıkarmaları istenmektedir.

Bunların yanı sıra hem önemli yerlerin hem de anlamı bilinmeyen sözcüklerin aynı anda çalıştırıldığı görülmektedir. Öyküde metinden ayrı tablo ve grafik soruları yer alırken bilgilendirici metinlerde verilen grafiklerin yorumlanmasının istendiği dikkati çekmektedir. Oysa bu grafikler açıklayıcı metinleri görselleştiren grafikler olabilir, grafiklerin eksik bölümleri metinden tamamlanabilir ya da grafiğe bakarak metnin eksik olan bölümü yazılabilir.

Türkçe Derslerinde Yapılan Özet Çalışmalarının Amacı ve İçeriği Hakkında Öğretmen Görüşleri

Türkçe Derslerinde öğrencilere özet yazma becerisini kazandırma çalışmaları konusunda öğretmen görüşleri de alınarak araştırmanın bulguları desteklenmek istenmiştir (Tablo 5). Ders kitabı dışında özet çalışmalarının yapılıp yapılmadığını da bulgulamayı amaçlayan araştırmada ortaokul seviyesinde 18 devlet okuldan 18 ve 12 özel okuldan 18 olmak üzere toplam 36 Türkçe öğretmene ulaşılarak nitel bağlamda 8 açık uçlu sorudan oluşan anket uygulanarak Türkçe derslerinde özet çıkarmanın amacı, sınıf-içi özet etkinlikleri ve sıklığı, metindeki önemli bilgileri belirleme stratejileri, özet çalışmalarında metin türü farkındalığı, örnek özet sunumu, özet metinlerinin biçimsel-içeriksel özellikleri hakkında bilgilendirme çalışmaları konularında durum tespiti yapılmaya çalışılmış ve özet çıkarma çalışmaları konusunda önerileri alınmıştır. Anketteki son iki soru ise nicel özellikte 5'li likert tipinde hazırlanmış olup öğretmenlerin Türkçe derslerinde özet çıkarma çalışmalarının yeterliliği ve özet çıkarma becerisinin öğretimi konusundaki görüşlerini saptamayı amaçlamaktadır.

Tablo 5. Sınıf-İçi özet çalışmalarının amacı ve içeriği konusunda öğretmen görüşleri

Özet çıkarma çalışmaları	Özel	Devlet	Σ	%
Özet çalışmalarının amacı				
1.1. Anlamayı ölçmek için	5	7	12	33,3
1.2. Metni genel bir bakış açısıyla kavrayabilme	7	3	8	22,2
1.3. Konuyu, ana düşünceyi, iletiyi çözümlene	3	4	7	19,4
1.4. Metni genel hatlarıyla kısaltarak anlatma	4	5	9	25
1.5. Belleği güçlendirme	0	2	2	5,55
1.6. Yorumlama yeteneğini geliştirme	4	3	7	19,4
1.7. Kendini yazılı ve sözlü ifade etme becerisini geliştirme	4	4	8	22,2
1.8. Okuduğunu anlama becerisini geliştirme	6	6	12	33,3
Sınıf-İçi özet etkinlikleri				
2.1. Yazılı ve sözlü özetlemelerini isteme.(sonuç)	10	11	21	58,3
2.2. Önemli yerleri ve anahtar sözcükleri belirleme.	7	2	9	25
2.3. Özet çıkarma stratejileri uygulama	6	5	11	30,5
2.4. Kuramsal bilgi verme	4	1	5	13,8
2.5. Öğretmenin tercihine bırakma	0	2	2	5,55
Özet çalışmalarının sıklığı				
3.1. Kitapta yer alan etkinlikler	18	17	35	97,2
3.2. Kitap özetleri	1	2	3	8,33
3.3. Yapılmıyor.	0	2	2	5,55
Önemli bilgileri çıkarma stratejileri				
4.1. Metni anlama çalışmaları	3	5	8	22,2
4.2. İlgili ve ilgisiz bölümleri belirleme.	5	8	13	36,11
4.3. Anahtar kelime, ana ve yardımcı düşünceleri bulma.	10	8	18	50
4.4. Bölüm bölüm okuma	3	4	7	19,4
Özet çalışmalarında metin-türü farkındalığı				
5.1. Evet (Farklı olduğu için evet)	7	10	17	47,2
5.2. Hayır (Hep aynı teknikler kullanılıyor)	6	2	8	22,2
5.3. Genellikle olay yazıları	5	6	11	30,5
Örnek özet sunumu				
6.1. Evet	15	7	22	61,11
6.2. Hayır	3	11	14	38,8
Özet metinlerinin biçimsel-içeriksel özellikleri hakkında bilgilendirme				
7.1. Bilgilendiriliyor	9	9	18	50
7.2. Hayır	5	3	8	22,2
7.3. Yeterli değil	1	5	6	16,66
7.4. Özet metinleri çözümlene çalışması yapılıyor.	3	1	4	11,11

Öğretmenler özet çalışmalarının amaçlarının en önemlilerinin anlamayı ölçmek (%33,3) ve okuduğunu anlama becerisini geliştirmek (%33,3) olduğunu düşünmektedirler. Metni genel hatlarıyla kısaltarak anlatma (%25) amacı ise özetlemeyi tanımlama niteliğindedir. Daha sonra metni genel bir

bakış açısıyla kavrayabilme (%22,2) ve kendini yazılı ve sözlü ifade etme becerisini geliştirme (%22,2) gelmektedir. Konuyu, ana düşünceyi ve iletiyi çözümlenme (%19,4) ve yorumlama yeteneği geliştirme (%19,4) ise daha sonraki sıralardaki amaçlardandır. Belleği güçlendirme (%5,5) de özet çıkarma amaçlarından biri olarak sayılmaktadır. Özet çalışmalarının amaçları bağlamında özel ve devlet okulu öğretmenleri arasında büyük bir görüş ayrılığı yoktur.

Sınıf içinde en sık yapılan özet etkinliği olan, “öğrencilerden yazılı ve sözlü özet çıkarmalarını isteme (%58,3)” çalışması her okul türünde de aynı oranda yer almaktadır. % 30,5 oranında boşlukları tamamlama, kötü özetlerdeki hataları bulma gibi özet çıkarma stratejilerinin uygulandığı söylenirken %25 oranında metnin önemli yerlerini ve anahtar sözcüklerin altı çizilmekte, %13,8 oranında özet çıkarma ile ilgili kuramsal bilgi verilmektedir. Metnin önemli yerlerini ve anahtar sözcüklerini belirleme ve kuramsal bilgi verme oranı özel okulda daha yüksekken devlet okulunda %5,5 oranında özet yapıp yapmama öğretmenin tercihine bırakılmaktadır. Öğretmenler hangi özet etkinliklerini yaptıkları sorusuna “*Genellikle okudukları kitapları özetleme çalışması yaptırıyorum. Çalışma kitaplarında özet etkinliği olduğunda onlar üzerinde çalışıyoruz. Bazen de dinleme etkinliklerinin ardından özet çalışması yaptırıyorum.*” ya da “*Makalelerden, okuma parçalarından ya da hikayelerden yola çıkılarak kısa özet çalışmaları,*” vb. yanıtları vermişlerdir.

Özet çalışmalarının sıklığının kitaptaki özet çalışmalarıyla sınırlı kaldığı (%97,2) görülmektedir. Öğretmenlerin bu konudaki “*Haftalara bölüştürülmüş müfredatta işlenmesi istenilen okuma parçalarının özetleri çıkarttırılır, tabii yaptırılması zorunlu olan çalışma kitaplarındaki etkinliklerden vakit kalırsa,*” ya da “*Sıklıkla okunan parçanın akabinde parçanın özeti, dönemde 1-2 kez de okunan kitabın özeti şeklinde yapılmaktadır,*” vb. yanıtları da bunu desteklemektedir. Devlet okullarında % 5,5 oranında özet çalışmalarını hiç yapılmadığı belirtilirken her iki okulda da az oranda da olsa kitap özeti çıkarma (%8,33) çalışmalarına yer verildiği görülmektedir.

Özet çıkarmanın temelini oluşturan, metindeki önemli bilgileri çıkarma çalışmalarında en yüksek oran her iki okul türünde de öğrencilerinin kendi başlarına metni çözümlenmelerini gerektiren “anahtar kelime, ana ve yardımcı düşünceleri bulma (%50)” etkinliğinde görülmektedir. Yine öğrencilerin kendi başlarına bırakıldığı “önemli yerleri belirleme (%36,11)” ikinci sırada yer almaktadır. Metni anlama çalışmaları (%22,2) ve metni bölüm bölüm okuma (19,4) her iki okul türünde de aynı oranda yapılan diğer etkinliklerdir. Öğretmenlerin önemli bilgileri çıkarma stratejileri arasında saydıkları “*Okurken önemli görülen yerlerin altını çizdirme*” “*Metni dikkatli bir şekilde*

okumaları gerektiği, metinle ilgili kolaylık sağlama açısından soru sorma çalışması, tekrarlanan bilgiler neler, önemli cümleler neler bunları irdeleme, ilgili ya da ilgisiz cümleleri ayırt ederek konunun can alıcı noktasının bulma gibi stratejiler” ya da “İşlenen konudan çıkarılan sonuçlar” gibi öneriler öğretmenlerin de bu konuda net ve yeterli bilgiye sahip olmadıklarını gösterirken “5NİK etkinliği düzenleniyor, balık kılıcı etkinliği düzenleniyor, önemli görülen yerlerin altını çizme, metinle ilgili soru hazırlama, paragraf paragraf özet çıkarma” vb. çalışmalar metnin yapısını ve böylece de özetini çıkarmaya yönelik çalışmalardır; ancak böyle çalışmalar yukarıda sözü edilen anlamlı görevler şeklinde değildir, belli oranda yapıldıktan sonra öğrencilerin motivasyonunu düşürebilir.

Özet çalışmalarında metin-türü farkındalığına bakıldığında genellikle olay yazılarının özetlendiği (%30,5) söylenmektedir. Öğretmenlerin “Genelde olay yazılarında yapılıyor.” ya da “Genellikle hikâye ve masal türlerinde özet çalışmaları yaptırıyorum. Düşünce yazılarında zorlanıyorlar.” yanıtları bunu desteklemektedir. %47,2 oranında metin türünün farklılığını dikkate alındığı ve %22,2 oranında ise her metin türü için aynı tekniklerin kullanıldığı belirtilmektedir. Devlet okulu öğretmenleri metin türü farklılıklarının daha çok göz önüne alındığını söylemektedirler. Bununla birlikte %61,11 oranında öğrencilere örnek özetler sunulduğu belirtilirken burada yoğunluğun yarıdan fazla oranda özel okulda olduğu görülür. Bununla birlikte devlet okulu örnek özet sunmama oranının (%38,8) yaklaşık dörtte üçünü kapsamaktadır. Örnek özet sunumu konusunda öğretmenlerin bazısı “Birlikte özet çıkardık ama şimdiye kadar sınıfa örnek bir özet getirmediğim.” vb. yanıtlarla öğrencilerle özet çıkarma çalışmasını yaptıklarını belirtirken “Evet özetler öğretmen tarafından okunuluyor ve en güzel özenli yazılmış olanlar panoya asılıyor” gibi yanıtlar anketteki “Öğrencilere örnek özetler sunuluyor mu?” sorusunun bazı öğretmenler tarafından anlaşılamadığını ya da böyle bir çalışmanın düşünülemediğini göstermektedir.

Özet metinleri biçim ve içerik olarak ayrı bir metin türü oluşturmaktadırlar. Özet metinlerinin bu özellikleri konusunda öğrencilerin nasıl eğitildiği bağlamında ise öğretmenlerin %50’si kuramsal bilginin verildiğini, %22’si hiç değinilmediğini, %16,6’sı bilgilendirmenin yeterli olmadığını ve çoğunu özel okulların oluşturduğu %11,1’i özet metinleri çözümleme çalışması yapıldığını söylemektedir.

Tablo 6’da görüldüğü gibi öğretmenlerin özet çıkarma önerileri arasında ise sırasıyla metni bölümlenme (%30,5), anahtar kavramları, ana ve yardımcı düşünceleri belirtme (%25), önemli yerlerin altını çizme ya da gereksiz yerleri renkli kalemle belirtme (%19,4), hikâye haritaları çıkarma (%13,8), aynı oranlarda (5,5) sorular sorma, tartışma ve iyi çıkarılmış özet

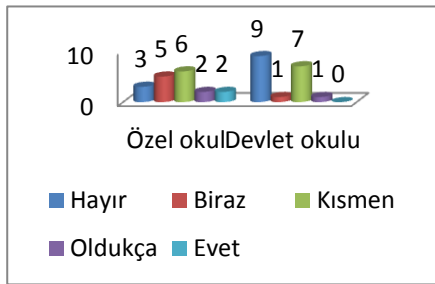
örnekleri ve yine aynı oranlarda (2,77) paragrafları tümce/sözcük gruplarıyla ifade etme ve süreç odaklı özet yazma gelmektedir. Bunun yanı sıra özet becerisini geliştirme çalışmaları için öğretmenlerin önerileri arasında “*Bol bol kitap okumaları*” ve “*Önemli noktalara dikkat etmeleri*” vb. çok genel olanlar da vardır.

Tablo 6. Öğretmenlerin önerdiği özet çalışmaları

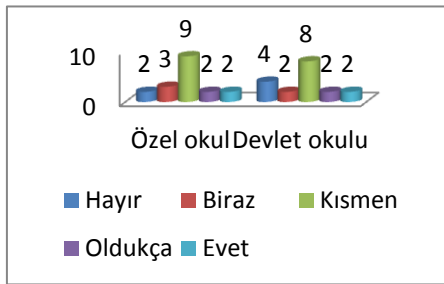
Özet çıkarma önerileri	Özel	Devlet	Σ	%
1. Anahtar kavramları, ana ve yardımcı düşünceleri belirtme	8	1	9	25
2. Paragrafları tümce/sözcük grubu ile ifade etme	1	0	1	2,77
3. önemli yerlerin altını çizme, gereksiz yerleri renkle kalemle çizme.	4	3	7	19,4
4. Metni bölümlenme. (Giriş, gelişme, sonuç)	5	6	11	30,5
5. Hikâye haritası.	3	2	5	13,8
6. Sorular sorma, tartışma	0	2	2	5,55
7. İyi çıkarılmış özet örnekleri.	2	0	2	5,55
8. Süreç odaklı özet yazma	0	1	1	2,77

Özet çıkarma çalışmalarının yeterliliği ve özet çıkarma becerisinin öğretimi konusunda öğretmen görüşleri ise aşağıdaki grafiklerle görselleştirilmiştir.

Grafik 1’de görüldüğü gibi toplamda öğretmenlerin %33,3 ü özet çıkarma çalışmalarının yeterli olmadığını söylerken bu oranın üçte ikisinin devlet okulu öğretmenlerine ait olduğu görülmektedir. Özet çıkarma çalışmalarını ‘biraz’ yeterli bulan %16,6 oranının çoğunu özel okullar oluşturmaktadır. Özet çıkarma çalışmalarını ‘kısmen’ yeterli oranı (%36,1) iki tür okulda yaklaşık eşit sayıdadır. Özel okullar özet çıkarma çalışmalarını ‘oldukça’ yeterli bulan %8,3 oranının üçte ikisini oluştururken bu çalışmaların yeterli olduğunu söyleyen oranın (5,5) tümünü oluşturmaktadırlar.



Grafik 1. Özet çıkarma çalışmalarının yeterliliği



Grafik 2. Özet çıkarma becerisinin öğretimi

Özet çıkarma becerisinin öğretimi konusundaki görüşlere bakıldığında Grafik 2'den de anlaşılacağı gibi her iki okulda da görüş sayıları eşittir ve öğretmenlerin %16,6'sı özet çıkarma becerisinin öğretilmediğini, %13,8'i 'biraz' öğretildiğini, %47,2'si 'kısmen' öğretildiğini, %11,1'i 'oldukça' öğretildiğini ve %11,1'si ise öğretilmediğini savunmaktadırlar.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma özet yazma becerisinin geliştirilmesinin metin türlerinin içeriksel ve işlevsel bölümlerini belirleyen okuma-anlama çalışmalarıyla başlayacağını ve özet metinlerin biçimlerini ve içeriklerini, örneğin asıl metinlerle ya da diğer özetlerle karşılaştırarak yapılacak çalışmalarla önce algılama ve daha sonra çeşitli görevlerle uygulama çalışmalarıyla tamamlanacağını savunmaktadır. Özet çıkarma becerisini geliştirmeye yönelik bu tip çalışmaların Türkçe derslerinde ne oranda yer aldığını, bu konudaki eksikliklerin neler olduğunu saptamak ve bu bağlamda ileride yapılacak araştırmaları yönlendirici bir katkı sağlamak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırma için gerekli verileri örneklem olarak seçilen bir 5. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan öyküleyici ve bilgilendirici metinler üzerine hazırlanan okuma-anlama etkinlikleri, özet çıkarma etkinlikleri ve Türkçe derslerindeki özet çalışmalarının amacı, içeriği, biçimi ve bu konudaki öneriler doğrultusunda öğretmenlerin görüşlerinin alındığı bir anket çalışmasının sonuçları oluşturmaktadır.

Türkçe ders kitabında okuma-anlama süreci etkinlikleri ve özet çıkarma çalışmaları bilgilendirici ve öyküleyici metin türleri bağlamında incelendiğinde metin türü gözetilmeden benzer okuma-anlama etkinliklerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Oysa Chen ve Sue (2012) öyküleyici metinlerin temel bileşenlerini öğrencilere sezdirerek ve bunları özet metni üstyapısında düzenleyerek yaptıkları deneysel çalışmada öğrencilerin anlamlı bir ilerleme kaydettiklerini bulgulamışlardır. Bunun yanı sıra öyküleyici metinler için hikâye haritası ya da bilgilendirici metinler için neden-sonuç sorgulama ve balık kılıcı kullanma gibi çok az sayıda ve sınırlı türde etkinlik vardır. Metinlerin bir bütün olarak içerik yapısının ve türüne özgün bölümlerinin belirlendiği çalışmaların olmadığı görülmüştür.

Ders kitabındaki özet çıkarma çalışmalarının metnin özetini yazma ile sınırlandırıldığı görülmekte, öyküleyici metinler için 5N1K sorularının yanıtlanması, bilgilendirici metinlerde ana düşünce ve destekleyicilerin saptanması istenmektedir. Metinlerin temel noktalarını ve önemli bilgilerini görselleştirerek özetleyen grafik ve tablolar metinlerle ilişkilendirilmemişlerdir. Türkçe derslerinde özet metinleri algılama ve uygulama görevlerinin bulunmadığı, özetin sadece metinlerin önemli

yerlerini belirleme ile eşanlı olarak ele alındığı görülmektedir. Oysa bu alanda yapılan araştırmalar vardır ve bu araştırmaların ders kitaplarına yansması gerekmektedir. Örneğin; Blanchard ve Root (2004) niteliksiz özetlerin analizi, özet metni tamamlama çalışmaları ve süreç odaklı özet yazma etkinlikleriyle özet çıkarmayı öğretme çalışmaları gerçekleştirmişler; Hare ve Borchardt (1984) ve Day (1986) de özet metin yazma yetisini geliştirme etkinlikleriyle öğrencilerin gelişme gösterdiklerini saptamışlardır.

Öğretmenler için özet çalışmalarının amaçları sırasıyla anlamayı ölçmek, okuduğunu anlama becerisini geliştirmek, metni genel hatlarıyla kısaltarak anlatmak, metni genel bir bakış açısıyla kavrayabilmek, yazılı/sözlü anlatma becerisini geliştirmek, konuyu/ana düşünceyi/iletiyi çözümlmek, yorumlama yeteneği geliştirmek ve belleği güçlendirmektir. Ancak önemli olan, yapılan çalışmaların bu amaçları karşılayabilecek yeterlikte olup olmadığıdır; çünkü sınıf içinde en yüksek oranda yapılan “metnin özetini çıkarınız.” çalışması öğrencilerin sayılan yetileri geliştirmeleri için bir girdi niteliği taşımamakta, kendinde var olanla öğrenciden bir şeyler yapmaları istenmektedir. Özet yazma becerisinin sadece özet yazma çalışmaları ile geliştirilebileceğini savunan Ko (2009) yaptığı araştırmada görev öncesi, görev sırası ve görev sonrası özet çıkarma etkinlikleriyle öğrencilerin tutum değiştirdiklerini saptamıştır. Türkçe derslerinde ise özet çalışmaları ders kitabındaki etkinliklerle sınırlı kalmaktadır, bunun yanı sıra bazı okullarda ise özet yazdırıp yazdırmama öğretmenin tercihinin bırakılmıştır.

Metindeki önemli bilgileri/bölümleri bulma işi metin türü gözetilmeden “anahtar kelimeleri, ana ve yardımcı düşünceleri bulunuz.” gibi etkinliklerle öğrencilere bırakılmıştır. Daha çok öyküleyici metinlerin özetlendiği belirtilmektedir; oysa öğrenciler anlatı metinleriyle küçük yaşlarla karşılaştıklarından olay yazılarını özetlemede zorlanmazlar. Örnek özetlerin daha çok özel okullarda sunulduğu ve incelendiği görülmektedir. Öğretmenlerin özet önerilerine bakıldığında yine aynı tür-anahtar sözcükleri, önemli yerleri belirleme, bölüm bölüm özetleme vb.- etkinliklerin yer aldığı metinlerin içeriklerini belirlemeye, şemalaştırmaya, özet metinlerin içeriklerini ve biçimlerini değerlendirmeye yönelik etkinlikler yoktur. Grabe (1997) söylem yapılarını (problem-çözüm, neden-sonuç, etkileşimsel taslak, olaylar zinciri vb.) grafiklerle ifade etmiştir, bu grafikler metinlerin büyük ölçekli önermelerini ve bunlar arasındaki ilişkileri belirleyebilmek için etkinlik oluşturmada kullanılabilir.

Devlet okulu öğretmenlerinin hemen hemen yarısı Türkçe derslerinde özet çalışmalarının yetersiz diğer yarısı da kısmen yeterli olduğunu savunurken özel okul öğretmenlerinin bu konuda daha iyimser oldukları görülmektedir. Bu da özel okullarda metnin önemli yerlerini ve anahtar

sözcüklerini belirleme, kuramsal bilgi verme, örnek özet sunma ve özet metinleri çözümlenme çalışmalarının oranlarının fazlalığı ile açıklanabilir. Ayrıca bu okullarda öğretmenler anahtar kavramları, ana ve yardımcı düşünceleri belirtme ve iyi çıkarılmış özet örneklerini çözümlenme çalışmalarını benimsemektedirler. Öğretmenlerin yarısı özet çıkarma becerisinin kısmen öğretilmediğini yarısı da eşit sayılarda öğretilmediğini ya da öğretilmediğini savunmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse, özet çıkarmak için metni iyi anlamak, metni iyi anlamak için türünün biçimsel ve içeriksel özelliklerine göre metni bölümleyebilecek, genel anlamına ulaşabilecek okuma çalışmaları yapmak gerekir. İncelenen Türkçe ders kitabında kuramsal ve uygulama boyutunda metinlerin yapılarına dayalı çözümlenme çalışmalarının olmadığı görülmektedir. Metinleri anlamlı bölümlere ayırmadan, kavramları ve olayları birbirleriyle ilişkilendirip genellemeden, başka türlü ifade etmeden ve metin türüyle ilişkili olarak önemsiz bilgileri atmadan özet yazılamaz ve böyle çalışmalar yapmadan da özet çıkarma becerisi geliştirilemez. Yapılan araştırmalar da (Çıkrıkçı, 2004) öğrencilerin metinleri özetleme için gerekli büyük ölçekli kuralları işletmeleri için gerekli üst düzey bilişsel işlemleri işletemediklerini göstermektedir. Metin türlerinin içeriksel ve biçimsel yapısını çözümlenmeyi temel alan okuma çalışmaları ve algılama ve uygulama boyutuyla özet metinleri ele alan özet çalışmaları Türkçe ders kitaplarında kendilerine yer bulmalıdırlar. Ders kitaplarında özet çalışmalarının biçim ve içeriği yeterli olmadığı gibi Türkçe Öğretim Programının kazanımları arasında özet yazmayla ilgili yapılandırma, genelleme ve silme gibi metinsel işlemlere yönelik kazanımların olmadığı da görülmektedir (Ülper, 2011). Ders kitabındaki özet çıkarma çalışmalarının öğretmen görüşleri ile paralellik göstermesi bu konudaki yetersizliği desteklemektedir. Özet çıkarma ikincil bir beceri değildir; çünkü özet çıkarma analiz ve sentezi gerektiren bilişsel bir süreç olduğundan dünyayı anlamayı sağlar ve eleştirel düşüncüyü geliştirir. Bu araştırmada özet çıkarma becerisini geliştirme bağlamında Türkçe derslerindeki durum betimlenmeye ve eksiklikler saptanmaya çalışılmıştır. Saptanan eksikliklerin giderilmesi bağlamında ilerideki çalışmaları yönlendirdiği ve bu konuda Türkçe öğretimine katkı sağladığı ölçüde çalışma amacına ulaşmış olacaktır.

KAYNAKLAR

- Ak, B. (2012). Yazınsal ve Görsel Okuma. *Eğitimde Edebiyat Seminerleri*. 15 Aralık 2012. Günışığı Kitaplığı.
- Akyol, H. (2006). *Yeni Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Akyol, H. (2009). Okuma, A. Kırkkılıç ve H. Akyol (Ed.) *İlköğretimde Türkçe Öğretimi* (ss. 15-48). Ankara: Pegem Akademi.
- Alacalı, O. (2012). *İlköğretim Türkçe 5 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: Ada Matbaacılık Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Ş.
- Blanchard, K. & Root, C. (2004). *Ready to Write More: from paragraph to essay* (2nd Ed.). USA: Longman
- Byrne, D. (1988). *Teaching Writing Skills*. London and New York: Longman
- Chen Y. ve Su, S. (2012). A genre-based approach to teaching EFL summary writing. *ELT Journal*. Volume 66/2 doi:10.1093/elt/ccro61. Oxford university Press.
- Çıkrıkçı, S. (2004). İlköğretim Öğrencilerinde Özetleme Becerisinin Gelişimi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Day, J. D. (1986). Teaching Summarization Skills: influences of the student ability level and strategy difficulty. *Cognition and Instruction*, Vol. 3(3), 193-210.
- Van Dijk, T. A. & Kintsch W. (1983). *Strategies of Discourse Comprehension*. Orlando, Florida: Academic Press, Inc.
- Grabe, B. (1997). Discourse Analysis and Reading Instruction. *Functional Approaches to Written Text: Classroom Applications*. T. Miller (Ed.) Washington: English Language Programs.
- Hare, V. C. ve Borchardt, K. M. (1984). Direct Instruction of Summarization Skills. *Reading Research Quarterly*, Vol. 20, 62-78.
- Ko, M. H. (2009). Summary Writing Instruction to University Students and Their Learning Outcomes. *English Teaching*, 64 (2). 125-149.
- Günay, D. (2003). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual
- Renkema, J. (2004). *Introduction to Discourse Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Uzun-Subaşı, L.(2003). Yazma Süreci ve Öğretimi, C. İleri (Ed.) *Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım*, 74-94. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ülper, H. (2011). Özetleme Becerisinin Kazandırılmasına Yönelik Etkinlikler: Ders Kitapları Temelinde Bir Araştırma, D. Günay, Ö. Fidan, B. Çetin, F. Yıldız (Haz.) *Türkçe Öğretimi Üzerine Çalışmalar*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Yağcıoğlu, S. (1998). Yazınsal Metin- Okur etkileşimi: Alt-Birimlerini Anlamlandırma Sürecine Etkileri Üzerine Deneysel Bir Çalışma. *Dilbilim Araştırmaları*, 48-57.

Ek.1. Özet çalışmalarının amacı ve içeriği konusunda öğretmen görüşleri için uygulanan anket

İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERSLERİNDE ÖZET ÇIKARMA ÇALIŞMALARI			
Okulunuzun adı:			
.....(Yazmayabilirsiniz)			
Devlet 0	Özel 0	Öğretmenlik deneyiminiz: yıl.	
Değerli meslektaşım,			
Bu araştırmanın amacı; ilköğretim Türkçe ders kitaplarındaki özet çıkarma çalışmalarını ve bu konudaki öğretmen görüşlerini değerlendirmek; aynı zamanda bu bağlamda Türkçe öğretimindeki eksikliklere dikkat çekmektir. <u>Araştırmanın, bu konuda öğretmenlerin bilgisini ölçme gibi bir amacı bulunmamaktadır. Okulların adları hiçbir şekilde kullanılmayacaktır.</u> Önemli olan var olan koşulları saptamaktır. Temel amaç; özet çıkarma ile ilgili araştırmaların artması ve bunların hem öğretmen yetiştirme programlarına hem de ders kitaplarına yansımaları için katkı sağlamaktır.			
<u>Anket 10 adet, çoğunlukla açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Genel yorumlarınızı beklenmektedir.</u>			
Değerli vakitlerini ayırıp katkı sağladığınız için çok TEŞEKKÜR EDERİM.			
Yrd. Doç. Dr. Şükran Dilidüzgün İstanbul Üniversitesi/Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi.			
1. Türkçe derslerinde özet çıkarma çalışmalarının amacı nedir? Öğrencilerin hangi becerileri geliştirmeleri hedeflenir?			
2. Türkçe derslerinde sınıf-içi etkinlik olarak ne tip özet çalışmaları yapılıyor?			
3. Hangi sıklıkta özet çalışmaları yapılıyor?			
4. Metindeki önemli bilgileri çıkarmak için öğrencilere hangi stratejiler öneriliyor?			
5. Türkçe derslerinde özet çıkarma çalışmalarında metin türü dikkate alınıyor mu?			
6. Öğrencilere örnek özetler sunuluyor mu?			
7. Önerilebileceğiniz özet çıkarma çalışmaları nelerdir?			
8. Özet metninin <u>biçimsel / içeriksel</u> özellikleri hakkında öğrenci bilgilendiriliyor ya da çözümlenmeler yapılıyor mu?			
9. Ders kitaplarındaki özet çıkarma çalışmalarını yeterli buluyor musunuz? Uygun seçeneği işaretleyiniz.			
0 Hayır	0 Biraz	0 Kısmen	0 Oldukça
0 Evet			
10. Öğrenciye özet çıkarma becerisi öğretiliyor mu?			
0 Hayır	0 Biraz	0 Kısmen	0 Oldukça
0 Evet			

Teşekkür eder, çalışmalarınızda kolaylıklar dilerim.